

Република Македонија
Министерство за здравство

Институт за јавно здравје
на Република Македонија

Глобално истражување за употребата на тутун кај младите во 2016

Global Youth Tobacco Survey (GYTS)

ИЗДАВАЧ: ИНСТИТУТ ЗА ЈАВНО ЗДРАВЈЕ - СКОПЈЕ

В.Д. ДИРЕКТОР: **Ас. д-р Шабан Мемети**

Сектор за промоција, анализа и превенција на незаразни болести

Автор: проф. д-р Елена Косевска, раководител на Секторот, национален соработник со СЗО за Глобалното истражување за употребата на тутун кај младите во Република Македонија

Коавтор: прим. м-р д-р Тања Лековска-Стоицовска, началник на Одделение за незаразни болести во Секторот

Лектура:

м-р Ленче Даневска

Техничка обработка:

Борче Андоновски

Сузана Дунгевска

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

613.84-053.6(497.7)"2016"(047.3)

КОСЕВСКА, Елена

Глобално истражување за употребата на тутун кај младите во 2016 година = (Global Youth Tobacco Survey-GYTS) : извештај за Република Македонија / [Елена Косевска, Тања Лековска Стоицовска]. - Скопје : Институт за јавно здравје на Република Македонија, 2016. - 26 стр. : табели ; 30 см

Библиографија: стр. 25

ISBN 978-608-235-036-3

1. Насп. ств. насл. 2. Лековска Стоицовска, Тања [автор]

а) Употреба на тутун - Млади - Македонија - 2016 - Истражувања

COBISS.MK-ID 101812234

Министерство за здравство на Република Македонија

Институт за јавно здравје – Скопје
Сектор за промоција, анализи и следење на незаразни болести

Извештај за Република Македонија

**Глобално истражување за употребата
на тутун кај младите во 2016 година
(Global Youth Tobacco Survey-GYTS)**

Јули, 2016 година

СОДРЖИНА

Резиме	7
1. ВОВЕД	9
1.1 Користење на тутун и законска регулатива во Република Македонија	9
2. ГЛОБАЛНО ИСТРАЖУВАЊЕ ЗА УПОТРЕБА НА ТУТУН КАЈ МЛАДИТЕ - ЦЕЛИ	12
3. МАТЕРИЈАЛ И МЕТОДИ	13
3.1 Дизајн на студијата	13
3.2 Анализа на податоците	15
3.3 Прашалник	16
3.4 Дефиниции за индикатори:	16
3.5 Ограничувања	16
4. РЕЗУЛТАТИ	17
4.1 Преваленција на користењето на тутун во 2002/2003, 2008 и 2016 година	17
4.2 Чад од тутун во околината (секундарна експозиција на чад од тутун)	18
4.3 Пристап и достапност - сегашни пушачи	20
4.4 Училишен курикулум - наставна програма	21
4.5 Медиуми и рекламирање	22
4.6 Прекинување - сегашни пушачи	23
5. ДИСКУСИЈА	24
5.1 Преваленција на користење на тутун	24
5.2 Чад од тутун од околината (секундарна експозиција на чад)	25
5.3 Пристап и достапност	25
5.4 Училишен курикулум	25
5.5 Медиуми и рекламирање	26
5.6 Прекинување	26
6. ЗАКЛУЧОК И ПРЕПОРАКИ	27
7. КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	28

Резиме

Вовед: Свешката здравствена организација и Центриите за контрола и превенција на заболувања од Атланта, САД, го создале Глобалното истражување за употреба на тубуноот кај младите во училиштата со цел да се следи користењето на тубун од младите (13-15 години) и со намера да се зајакне капацитетот на земјите за креирање на програми за контрола на тубуноот.

Целта на студијата и извештајот е да се согледа состојбата и трендоите на преваленцијата на употреба на тубун од младите на национално и регионално ниво - урбано, рурално подрачје и Скопје, да се разберат и оценат ставовите, знаењето и однесувањето на учениците поврзани со користењето на тубун и негово влијание врз здравјето, прекинување со пушење, чадоот од тубун во околината, медиуми и рекламирање, пристапноста до тубун и училишниот курикулум, за да се предложат мерки за подобрување на контролата на користењето на тубуноот.

Материјал и методи: Употребена е вообичаената методологија, утврдена од Центриите за контрола и превенција на заболувања од Атланта, САД, што вклучува дизајниран примерок врз основа на класир со селектирани училишта, со пропорционална вклученост. Класовите во избраниите училишта се избрани според одреден ред (рандомски) и сите ученици од избраниите класови се погодни да учествуваат во истражувањето. Истражувањето користело прашалник со вкупно 75 прашања, од кои дел се стандардни прашања, а дел изборни прашања што дозволуваат прилагодувања во согласност со потребите на земјата и клучните индикатори за контрола на тубун. Прашалникот беше преведен од англиски јазик на македонски јазик и на албански јазик, а содржината ги покрива следниве теми: употреба на тубун (тубун којшто се пуши и тубун којшто не се пуши), престанување, пасивно пушење, за и против медиумските пораки и рекламирање на тубуноот, пристап и достапност до тубунските производи, знаења и ставови во однос на употребата на тубун. Прашалникот е анонимен за да осигура доверливост. Во Р. Македонија Глобалното истражување за употребата на тубун кај младите - Global Youth Tobacco Survey (GYTS) се спроведе во 2016 година од Институтот за јавно здравје по трет пат. Целокупната стапка на одговореност (офата на ученици) изнесува 86,2%. Вкупно 5141 ученици од 8-9 одделение и 1 година од 74 училишта го комплетираа истражувањето, од кои 4919 беа на возраст од 13-15 години. Објавените податоци се однесуваат на ученици на возраст од 13-15 години. Податоците од 2016 година се споредени со податоците од 2002/2003 и 2008 година.

Резултати и дискусија: Податоците покажаа дека 12,4% од учениците (14,6% од момчињата и 9,8% од девојчињата) употребуваат тубун. Во 2016 година 7,5% од учениците, односно 9,0% од момчињата и 6,1% од девојчињата пушеле цигари во последните 30 дена, и во однос на 2008 година преваленцијата на сегашни пушачи на цигари е намалена како резултат и изразено намалено пушење од девојчињата (2008 г. - 9,8%, 9,7% од момчињата, 9,8% од девојчињата). Процентот на ученици кои во последните 30 дена пушеле цигари со возраст се зголемува (во Скопје - 3,6% на 13-годишна возраст, 8,9% на 14-годишна возраст и 15,5% на 15-годишна возраст). Намалена е преваленцијата на ученици кои некогаш пушеле цигари (23,8% во 2016 година, 26,0% во 2008 година). Преваленцијата на секојдневни пушачи е исто така намалена (2,4% во 2016 година, 3,7% во 2008 година). Преваленцијата на ученици кои за прв пат пробале

циџара на возраст 10 години изнесува 18,5% (24,8% од момчињата, 10,6% од девојчињата). 3,9% од учениците изјавиле дека употребуваат електронска цигара. 46,2% од учениците се изложени на чад од шупун во нивните домови (91,9% во 2002/2003, 67,5% во 2008). Намалена е изложеноста на учениците на чад од шупун на зашворени јавни места (49,8% во 2016, 66% во 2008, 80,2% во 2002/2003). Сепак, 59,7% од учениците виделе дека се пуши во училишните или во училишните двор. 83,6% (86,4% во 2008, 86,7% во 2002/2003) од учениците во сите региони сметаат дека пушењето треба да се забрани на сите зашворени јавни места. За жал, се зголемува процентот на ученици кои изјавиле дека слободно можат да кујат производи од шупун во продавница, киоск, и сл. (73,9% во 2016, 65,1% во 2008, 59,6% во 2002/2003), но иста така и 78,2% од учениците не биле одбиени да кујат заради нивната возраст, при што 9,6% изјавиле дека можат да си кујат и на парче. Се намалува изложеноста на учениците од влијанието на промотивни активности на индустријата за шупун, но сè уште е висок процентот на ученици кои виделе употреба на шупун на телевизора, видео или филм во кино (71,9%). Шест од 10 ученици виделе пораки против шупун во медиумите, а само 32,7% од учениците искажале дека поради нередовните пораки на кујанието, би го прекинале пушењето. Во однос на 2002/2003 година (55,6%) и во 2008 година исто така намалување на процентот на ученици (44%) на кои во училиштето им било кажано за штетните ефекти од употреба на шупун (37,1%). Само 22,6% од учениците добиле совет/помош од професионалци или програма за одвикнување од пушење, но иста така само половина од учениците (54,5% во 2016, 66,2% во 2008, 63,5% во 2002/2003) се изјасниле дека сакаат да престанат со пушење веднаш.

Заклучок: Преваленцијата на употреба на шупун и шупунски производи во 2016 година од учениците на возраст 13-15 години е намалена во однос на 2002/2003 и 2008 година што се должи на преземени мерки од државата со донесување на законската регулатива, забраната на употреба на шупун во зашворени јавни места, промоција и рекламирање на шупунот, зголемување на даноките и цените на цигарите и мерките за откажување од пушење со отворање на советувалишта за откажување од пушење во центри за јавно здравје. Следните активности треба да бидат насочени кон промоција на здрав животен стил и зајакнување на контролата на процесот на имплементација на законската регулатива во пракса заради намалување на достапноста на шупунските производи, намалување на влијанието на шупунската индустрија и зголемување на активностите во училиштата за информативна едукација на учениците за штетните последици од шупуното по нивното здравје.

Клучни зборови: истражување, ученици, употреба на шупун, преваленција на пушење, пасивно пушење, Република Македонија

1. ВОВЕД

Опсежни информации за превенција и контрола на пушењето поврзани со младите не се достапни во повеќето земји во развој. Со цел да се надмине овој проблем, во консултација со голем број земји кои ги претставуваат шесте региони на СЗО, Одделот за контрола на тутунот и Канцеларијата за пушење и здравје на американскиот Центар за контрола и превенција на болестите го создале Глобалното истражување за употреба на тутунот кај младите⁽¹⁾. Ова истражување претставува важен дел од глобалниот систем за контрола на тутунот. Република Македонија (РМ) се приклучи на ова истражување во 2002/2003⁽²⁾, а по втор пат беше спроведено во 2008 година.

Глобалното истражување за употреба на тутунот кај младите обезбедува механизам со кој земјите може да го следат користењето на тутун од страна на младите луѓе на возраст од 13 до 15 години, и претставува водич за имплементација и евалуација на програмите за превенција и контрола на пушењето. Неговата цел е да се разберат и оценат ставовите, знаењето и однесувањето на учениците поврзани со користењето на тутун и неговото влијание врз здравјето, како и прекинување со пушење, чадот од тутун во околината, медиуми и рекламирање, пристапот до тутун на малолетните лица и училишниот курикулум.

Глобалното истражување за употреба на тутунот кај младите има за цел да посочи на следното:

- одредување на нивото на користење натутун, и во тие рамки цигари како еден вид производ од тутун;
- проценка на возраста на почнување на користење цигари;
- проценка на нивоата на подложност на младите луѓе за почнување со пушење цигари;
- изложеноста на рекламирање на тутунот;
- идентификација на клучните варијабли, како ставови кон и верувања за бихевиоралните норми со поглед кон користењето на тутунот од младите луѓе, што би можело да се користи во програмите за превенција;
- проценка на опсегот во кој поголемите превентивни програми ја опфаќаат училишната популација и воспоставување субјективни опции за оваа популација кои се однесуваат на таквите интервенции.

1.1 Користење на тутун и законска регулатива во Република Македонија

Тутунот во Република Македонија се одгледува во големи размери. Преработката на продукти од тутунот е стара традиција. Освен тоа, тутунот е достапен во големи размери и како резултат на увоз на продуктот. Во РМ постојат следните закони кои ги регулираат користењето и производството на тутун, пушењето:

- Закон за тутун (Службен весник на Република Македонија Бр.69/96, 15/1998)⁽³⁾;
- Закон за заштита од пушење (Службен весник на Република Македонија Бр.36/95)⁽⁴⁾;

- Измени и дополнувања на законот за заштита од пушење (Службен весник на Република Македонија Бр.70/2003, 29/04,37/05, 2007, 103/08, 140/08, 35/10, 100/11, 157/13)
- Закон за радиодифузија (Службен весник на Република Македонија Бр.20/1997)⁽⁵⁾;
- Закон за безбедност на храна и производи и материјали кои доаѓаат во контакт со храна (Службен весник на Република Македонија Бр.54/2002)⁽⁶⁾;
- Закон за такси и измени и дополнувања на законот (Службен весник на Република Македонија во 2001, Бр.82/13, Бр.24/2015,2016) и Законот за продажба (2004) исто така наложува регулирање на пушењето⁽⁷⁾;
- Закон за тутун и тутунски производи (Службен весник на Република Македонија Бр.24/2006 и измени и дополнувања на Закон за тутун и тутунски производи (Службен весник на Република Македонија Бр. 88/2008, 31/2010, 36/2011, 53/2011,93/2013,99/2013,164/2013,151/2014,193/2015,213/2015,39/2016)⁽⁸⁾
- Националната стратегија за контрола на тутунот за обезбедување здравствена промоција и заштита на населението 2005-2010 беше усвоена во 2004. Според Националната стратегија за контрола на тутунот заради обезбедување и унапредување заштита на здравјето на населението во Република Македонија 2005-2010⁽⁹⁾, околу 75% од сите умирања се должат на кардиоваскуларни болести и малигни неоплазми. Водечките причини за смрт во земјата се поврзани со пушењето. Пушењето цигари претставува еден од најважните ризик-фактори за нарушување на здравјето на голем дел од популацијата. Тоа претставува причина за нарушено здравје и предвремена смрт за многу луѓе.
- Проектот градење на јавноздравствени капацитети за зајакнување на контролата на тутунот во земјите на Југоисточна Европа започна во 2005 година⁽¹⁰⁾, додека во 2006 година Македонија ја потпиша Рамковната конвенција на СЗО за контрола на тутунот. Македонија го потпиша и Протоколот за елиминирање на недозволена трговија со тутунски производи.

Негови главни достигнувања во нашата земја поврзани со контролата на употребата на тутун се:

- Легални мерки синхронизирани со европските закони за тутун ⁽¹¹⁾, како и Рамковна конвенција на СЗО за контрола на тутунот⁽¹²⁾;
- Потпишување на Рамковна конвенција на СЗО за контрола на тутунот;
- Забрана за директно и индиректно рекламирање на продукти на тутунот, забрана за дистрибуција на продукти на тутунот, забрана за пушење во здравствени институции, едукативни установи, владини установи, ресторани, кафетерии, канцеларии, театри и кина, како и забрана за пушење во јавен транспорт;
- Зајакнување на економските мерки од аспект на продукција и тргување со продукти на тутун, покачување на цените и таксите на продуктите на тутунот;
- Преземање пошироки и поинтензивни активности за идентификување на легална и илегална трговија со тутун и негови продукти;
- Посилна контрола на користењето на даночни такси;
- Зајакнување на борбата против шверцот на тутун;

- Наложување на одделни такси за тутунот наменет за јавноздравствениот сектор (0,08 ЕУР или 5 ДЕН) по кутија цигари;
- Создавање регистар за тутун, продукти на тутунот, преработувачи, дистрибутери, брендови на тутун и продукти на тутун;
- Поголема контрола на увоз и извоз на тутун;
- Имплементација на активности за здравствена промоција со организирање кампањи, реклами на медиуми со пораки против пушење, секоја одбележување на 31 Мај - Светскиот ден против тутун со предавања, прес конференции за печатот во организација на СЗО Канцеларијата во Р. Македонија и Институтот за јавно здравје, Институтот за медицина на труд, Институтот за социјална медицина на Медицинскиот факултет при УКИМ во Скопје и сл.;
- Отворени се 10 советувашишта за откажување од употреба на тутун во рамките на центрите за јавно здравје, а функционира и советувашиште против пушење во рамките на Институтот за белодробни заболувања и туберкулоза од Скопје;
- По трет пат (2002/2003, 2007/2008 2015/2016) се спроведува Глобалното истражување за употреба на тутун кај младите, со цел следење на преваленцијата на користење на тутун од деца на возраст од 13 до 15 години, како и следење на успешноста на превентивните политики во земјата.

Интерсекторскиот пристап придонесува за координативен одговор за превенција на користење на тутунот и зголемување на контролата на тутунот. Земјата учествува во Мрежата на СЗО за здравствена промоција во училиштата, Еуро-фарм форумот и Европскиот форум за медицински асоцијации и ги имплементира нивните цели и препораки ⁽¹³⁾.

Глобалното истражување за употреба на тутун кај младите во РМ во 2002/2003 покажа дека 1 од 5 (23,6%) од сите ученици (13-15 години) некогаш пушеле цигари, додека во 2008 година 26,0% од учениците. Еден од 5 (20%) од овие ученици прв пат пушеле на возраст помала од 10 години, додека 7,7% пушеле цигари во моментот на истражувањето (пушеле барем еднаш во претходните 30 дена), без сигнификантна разлика по пол и регион, односно 9,8% (9,7% од момчињата, 9,8% од девојчињата) во 2008 година. Најчеста била употребата на фабрички произведени цигари (89,1%). Во 2002/2003 година, девет од 10 и од оние кои никогаш не пушеле, како и сегашните пушачи биле експонирани на чад од тутун во нивните домови. 63,8% од сегашните пушачи биле експонирани на чад од тутун од страна на нивните најдобри пријатели во нивните домови, повеќе од двојно од оние кои никогаш не пушеле (14,7%). Не постоела значителна разлика по пол и регион. Слично на овие резултати, 7 од 10 деца на возраст од 13 до 15 години во 2008 година биле експонирани на чад од тутун во затворени јавни места.

2. ГЛОБАЛНО ИСТРАЖУВАЊЕ ЗА УПОТРЕБА НА ТУТУН КАЈ МЛАДИТЕ - ЦЕЛИ

Целта на студијата и извештајот е да се согледа состојбата и трендот на преваленцијата на употреба на тутун меѓу младите на национално и регионално ниво - урбано, рурално подрачје и Скопје. Исто така, целта е да се разберат и оценат ставовите, знаењето и однесувањето на учениците поврзани со користењето на тутун и неговото влијание на здравјето, прекинување со пушење, влијанието на чадот од тутун на околината, медиуми и рекламирање, пристапот до тутун и училишниот курикулум, за да се предложат мерки за подобрување на контролата на тутунот.

Информациите од ова истражување ќе се користат за донесување одлуки, односно ќе ѝ помогнат на државата за креирање, имплементирање и евалуирање на програмите за контрола и превенција на тутунот со цел да се намали преваленцијата на пушење кај учениците, како и нивната експозиција на чад од тутун во околината.

3. МАТЕРИЈАЛ И МЕТОДИ

3.1. Дизајн на студијата

Глобалното истражување за употреба на тутун кај младите вклучи ученици во осмо и деветто одделение во основни училишта и прва година во средни училишта. Користи стандардизирана методологија за конструирање на рамки на примероци, селекција на училишта и одделенија, подготвување прашалници и спроведување теренското истражување во училиштата, како и обработување на податоците. Примероците се добиваат со помош на стандардни протоколи и софтвери креирани од страна на Центарот за контрола и превенција на заболувања (CDC) во Соединетите Американски Држави.

Сџагцум 1: Селекција на училишта

Целната популација на Глобалното истражување за употреба на тутун кај младите се млади луѓе на возраст од 13 до 15 години. Секоја земја подготвува листа на училишта која вклучува одделенија (форми, нивоа, или стандарди) со ученици на соодветна возраст. Училиштата се селектирани врз основа на пропорционални величини, што значи дека почесто/веројатно ќе бидат избрани повеќе големи училишта во однос на мали.

Бројот на училишта кој ќе биде избран зависи од статистички, но и од практични размислувања. Статистички, бројот на училишта кој ќе биде селектиран може да влијае на прецизноста на проценката. Поголем број училишта дава поголема прецизност отколку помал број училишта. Но поголем број училишта, заради утврден број на ученици во примерокот, доведува до тоа да се намалува бројот на селектирани ученици по училиште. Ова го намалува училишниот „кластер“ ефект.

Практичните размислувања се:

- 1) време на истражувањето - одредување на „најдобро“ време за водење на истражувањето кое може да биде различно од земја до земја. Глобалното истражување за употреба на тутун кај младите се изведува во многу земји на јужната и северната хемисфера;
- 2) ресурси за теренско истражување - поради тоа што работата на терен трае повеќе од два месеца, бројот на достапен персонал ќе помогне за одредување на бројот на селектирани училишта;
- 3) други извори - колку е поголем примерокот, поголеми се трошоците за печатење на прашалници и други потреби.

Колкав примерок се селектира за Глобалното истражување за употреба на тутун кај младите? Најчесто се одбираат 25, 50 или 100 училишта, во зависност од потребната статистичка прецизност, временската рамка за изведување, како и достапните извори за водење на истражувањето.

Не е дозволена замена или надоместување за училиштата кои не се согласуваат да учествуваат во истражувањето!

Стадиум 2: Селекција на одделенија и ученици

Одделенијата се избрани од одредени училишта по случаен избор. Сите ученици во избраните одделенија пожелно е да учествуваат во истражувањето. Бројот на интервјуирани ученици, во најголем број на истражувања кои се реализираат во училишта, се движи од 1500 до 20000+ ученици. Зошто има толку голем опсег и кои фактори го одредуваат бројот на селектирани учесници? Статистички, примерок од 1500 ученици ќе даде прецизна репрезентативна проценка на доволно прецизно ниво ($\pm 5\%$) за која било големина на популација. Големината на примероците се зголемува врз основа на одредена стратификација или поголем примерок потребен за дадената студија (на пр. ако студијата има потреба од одделна проценка за урбани/рурални средини или проценка по региони). Зголемувањето на примерокот на ученици лесно може да се постигне со зголемување на бројот на одделенија селектирани од секое училиште. На пример, во примерок од 100 училишта со 1500 ученици ќе има потреба од зголемување за 1 до 2 одделенија од секое училиште (просечно). Примерок од 100 училишта со 3000 ученици ќе има потреба од зголемување за 2 до 3 одделенија од секое училиште (просечно).

За примерок од 3.000 комплетирани интервјуа со ученици со опфатеност од 80%, потребен е примерок од 3.750 студенти. Ако се одбрани 100 училишта со 80% учество, тогаш 80 ќе се согласат да учествуваат. Значи, $3.750/80 = 47$ ученици (во просек) ќе бидат селектирани од училиште. Тоа значи 2 или 3 одделенија од училиште.

Селектирање на учениците по одделенија претставува поедноставен процес за училиштата отколку селектирањето по случаен избор. За да се истражува по одделенија, треба да се одлучи кои одделенија ќе бидат прифатливи за истражувањето. Тие мора да бидат одделенија во кои учениците од тоа училиште ќе бидат вклучени само по еднаш. Одделенијата се селектираат од последователна листа на одделенија за секое училиште селектирано за истражувањето. Секој ученик треба да има еднаква можност за селекција.

Центарот за контрола и превенција на заболувања/Кацеларијата за пушење и здравје препорачуваат истражувањето да се одвива во тек на средината на утрото. Рано наутро на почеток на училишниот ден ќе ги елиминира оние ученици кои пристигнуваат доцна на училиште. Времето за ручек треба да се избегнува. Периодот подоцна во тек на денот не е соодветен избор поради тоа што учениците може да ја напуштат зградата порано.

Центарот за контрола и превенција на заболувања/Кацеларијата за пушење и здравје обезбедуваат податоци за случајниот број на одделенија на посебен образец којшто тие го доставуваат до координаторите на истражувањето.

Беше користен дизајн на студија во два стадиума, со цел да се обезбедат репрезентативни податоци за целата земја. Во првиот стадиум беа одбрани училишта со веројатност пропорционална на пропишаната големина. Седумдесет и пет училишта беа одбрани од три региони: главниот град (Скопје) и урбани и рурални подрачја. Во втората фаза беа одбрани одделенија по случаен избор и сите ученици (5141) во сите селектирани одделенија беа соодветни да учествуваат во истражувањето. Учесството на учениците беше доброволно и анонимно со користење на процедури на собирање на податоци. Дизајнот на оваа студија создава независни примероци кои се

репрезентативни за секој вид. Министерството за образование и наука обезбеди листа на сите училишта во земјата. Националниот институт за јавно здравје беше одговорен за селектирање, обука и надгледување на истражувачкиот тим, кој го сочинуваа вработени во Институтот за јавно здравје и регионалните центри за јавно здравје (специјалисти по социјална медицина).

Беше реализирана една работилница за обука, по што полето за работа беше спремно. Процедурите на истражувањето беа дизајнирани со цел да се заштити приватноста преку обезбедување анонимно и доброволно учество.

Прашалникот за пополнување на податоците беше поделен во училниците. Учениците ги даваа нивните одговори директно на прашалникот којшто може да се скенира со читач на оптички податоци. Членовите на сите тимови поднесуваа секојдневни извештаи до националниот координатор проф. д-р Елена Косевска, и бараа совет/помош во случај на неодговарање, логистика и комплетирање на работата. Истражувачкиот тим ја презеде одговорноста за конечното уредување и средување на прашалниците и обрасците (образецот за одговори, образецот за податоци за училиштето со сите одделенија од примерокот, образецот за податоци на ниво на одделение со вкупен број ученици и од нив бројот на вклучени ученици во истражувањето). Документите беа испратени (по пошта?) во Центарот за контрола на болестите во Атланта во мај 2016 година, каде податоците беа скенирани.

3.2. Анализа на податоците

Применет беше тежински коефициент за секој запис на учениците со цел да се приспособи за оние кои не одговориле на прашалникот и за променливата веројатност за селекција. Во 74 училишта и 306 одделенија од вкупно 5885 ученици во примерокот на студијата, беа комплетирани 5141 прашалници или 87,4%. Едно училиште не прифати да се спроведе истражувањето, барајќи прашалникот да биде на турски јазик. 4919 ученици беа на возраст од 13 до 15 години. Стапката на одговор на учениците беше 86,2%.

Одредување на тежината на истражувањето

Тежината беше одредувана за секој прашалник за да рефлектира репрезентативност и за да го намали бијасот со компензација на различните рамки на неодговарање. Формулата за пресметување на тежинскиот коефициент беше:

$$W = W1 * W2 * f1 * f2 * f3 * f4$$

W1= Инверзија на веројатност за селекција на училиштето

W2= Инверзија на веројатност за селекција на паралелката

f1 = Фактор за приспособување за неодговорените на ниво на училиште, пресметано според големината на училиштето (мало, средно, големо)

f2 = Фактор за приспособување на паралелка пресметан според училиште

f3 = Фактор за приспособување за неодговорените на ниво на ученици пресметано според паралелка

f4 = Фактор на приспособување по стратификацијата пресметан според пол и степен на образованието

3.3. Прашалник

Прашалникот се состоеше од 75 прашања со можност за избор на повеќе одговори. Истиот беше преведен од англиски јазик на македонски и албански јазик. Клучните прашања беа фокусирани на 7 теми: преваленција на пушење, пристап и достапност на продукти на тутун, глобално прекинување на користење на тутун кај младите, знаења и ставови, училишен курикулум поврзан со тутунот, свесноста на младите за штетноста на тутунот, медиуми и рекламирање, индиректно рекламирање во корист на тутунот, и експозиција на чад од тутун во околината - индиректна експозиција на тутун.

3.4. Дефиниции за индикатори:

Сегашни пушачи	Ученици кои пушеле цигари барем еднаш во тек на претходните 30 дена
Сегашно користење на продукти од тутун, различни од цигари	Ученици кои користеле продукти на тутун, различни од цигари, барем 1 ден во месецот кој му претходел на истражувањето
Секојдневни пушачи	Ученици кои пушеле цигари во тек на сите претходни 20 или повеќе денови во месецот кој му претходел на истражувањето
Непушачи и некогашни пушачи	Ученици кои никогаш не пушеле или оние кои пушеле некогаш во тек на нивниот живот
Секундарна експозиција на чад од тутун и поддршка за забрана на пушење на јавни места. Секундарен чад од тутун или чад од тутун во околината претставува комбинација од чад од запален тутун и издуван чад од пушач. Оваа супстанција е несакана инхалирана мешавина од состојки кои предизвикуваат или придонесуваат за појава на широк спектар различни ефекти врз здравјето, вклучувајќи рак, кардиоваскуларни болести, респираторни инфекции, несакани ефекти на репродуктивниот систем, како и астма. ^(16,17)	<ul style="list-style-type: none"> Ученици кои се изјаснија дека биле изложени на секундарна експозиција на чад од тутун во своите домови во тек на 7 дена пред истражувањето Ученици кои се изјаснија дека биле изложени на секундарна експозиција на чад од тутун на јавни места 7 дена пред истражувањето Ученици кои се изјаснија дека ја поддржуваат забраната за пушење на јавни места
Подложни на започнување на користење на тутун	<p>Ученици кои никогаш не пушеле, кои на следните две прашања одговориле секако, само не со „дефинитивно не“:</p> <ul style="list-style-type: none"> Ако Вашиот најдобар другар Ви понуди цигара, дали ќе ја испушите? Дали мислите дека ќе пробате цигара следната година?

3.5 Ограничувања

Резултатите од ова истражување се субјективни во однос на најмалку 3 ограничувања. Прво, истражувањето не ги опфаќа сите млади на возраст од 13 до 15 години, поради тоа што беа вклучени само ученици кои посетуваа редовно државни училишта. Второ, податоците се однесуваат само на младите кои беа на училиште на денот на истражувањето и кои пополнија прашалник. Но, стапката на одговор беше висока, што укажува дека бијасот поради отсуство или неодговарање беше ограничен. Конечно, податоците се базираа на одговорите на самите ученици кои можеа да ги пренагласат или прикријат нивните однесувања или ставови.

4. РЕЗУЛТАТИ

Во рамките на Глобалното истражување за користење на тутун кај младите на Република Македонија учествуваа вкупно 4919 ученици (2471 момчиња, 2440 девојчиња, 8 ученици не го навеле полот) од 13 до 15-годишна возраст: 1483 на 13 години, 1862 на 14 години, и 1574 на 15 години. 50,2% од учениците кои си го навеле својот пол, беа момчиња. Од вкупно 5141 ученици кои беа опфатени во примерокот, 1665 беа од Скопје (1587 на возраст 13-15), 1835 од урбаните (1727 на возраст 13-15), а 1641 од руралните региони (1605 на возраст 13-15).

4.1. Преваленција на користењето на тутун во 2002/2003, 2008 и 2016 година

Преваленцијата на ученици кои, до моментот на истражувањето, користеле тутун изнесува 33,0%, од кои 36,5% од момчињата и 29,2% од девојчињата. Од учениците кои се изјасниле дека користеле тутун, тутун пушеле 30,6% (од кои цигари пушеле 23,8%) и 4% од учениците употребиле друг вид тутун кој не се пуши. Електронска цигара во последните 30 дена користеле 4 од 10 деца (3,9%, 5,7% момчиња, а 1,9% девојчиња). Еден од 10 ученици пушел тутун во последните 30 дена (10,9%), од кои 13,1% момчиња и 8,4% девојчиња. Еден од 4 од сите ученици (23,8%) некогаш пушеле цигари (табела 1). Не постои сигнификантна разлика меѓу машките (25,6%) и женските (22,0%) ученици кои некогаш пушеле цигари.

Табела 1: Преваленција на пушење цигари во 2002/2003, 2008 и 2016 година (само 13-15 години)

Преваленција	2002/2003			2008			2016		
	Вкупно	Машки	Женски	Вкупно	Машки	Женски	Вкупно	Машки	Женски
Некогаш пушеле цигари	23,6 (18,5-29,5)	26,3 (21,2-32,1)	21,0 (15,4-28,0)	26,0 (21,6-30,8)	27,7 (23,3-32,5)	24,2 (19,2-29,9)	23,8 (20,3-27,8)	25,6 (21,6-30,1)	22,0 (18,6-25,9)
Некогашни пушачи, прв пат пушеле цигара на возраст под 10 години	19,6 (14,8-25,5)	22,3 (15,9-30,5)	16,7 (11,3-23,9)	16,3 (12,8-20,5)	19,7 (14,7-25,7)	12,6 (8,9-17,5)	18,5 (14,7-22,9)	24,8 (19,6-31,0)	10,6 (7,3-15,2)
Сегашни пушачи на цигари	7,7 (5,1-11,4)	8,5 (5,3-13,2)	6,8 (4,2-10,6)	9,8 (7,4-12,7)	9,7 (7,3-12,9)	9,8 (7,2-13,1)	7,6 (5,9-9,7)	9,0 (6,9-11,6)	6,1 (4,6-8,2)
Непушачи (подложни) кои можеби би пропушиле во тек на следната година	16,3 (13,2-19,9)	14,4 (11,2-18,3)	17,7 (13,5-23,0)	16,7 (15,0-18,5)	15,4 (13,4-17,7)	17,9 (15,5-20,5)	14,2 (12,8-15,7)	13,0 (11,1-15,2)	15,2 (13,4-17,2)

Преваленцијата на сегашни пушачи на цигари се движи од 7,7% во 2002/2003 година, 9,8% во 2008 година до 7,6 во 2016 година, но разликата не е сигнификантна. И кај машките и кај женските, преваленцијата осцилира, но кај женските промените се поизразени и преваленцијата на пушење се движи од 6,8% во 2002 година, 9,8% во 2008 година, до 6,1% во 2016 година. Не постои сигнификантна разлика по пол. 18,5% од испитаниците во 2016 година прв пат пробале цигара на возраст помала од 10 години (19,6% во 2002 година, 16,3% во 2008 година).

Процентот на сегашни пушачи во 2016 година помеѓу учениците не се разликува по региони, но стапката е највисока во Скопје (10,0%), а најниска во урбаните подрачја (6,7%) (табела 2).

Табела 2. Ученици кои сега или некогаш пушеле цигари во 2008 и 2016 година (%) (само 13-15 години)

Категорија	2008			2016		
	Ученици кои некогаш пушеле цигари, дури и само 1 или 2 вовлекувања	Ученици кои некогаш пушеле цигари кои започнале на возраст помала од 10 години	Сегашни пушачи на цигари (вкупно)	Ученици кои некогаш пушеле цигари, дури и само 1 или 2 вовлекувања	Ученици кои некогаш пушеле цигари кои започнале на возраст помала од 10 години	Сегашни пушачи на цигари (вкупно)
Вкупно	26,0 (21,6 - 30,8)	16,3 (12,8 - 20,5)	9,8 (7,4 - 12,7)	23,8 (20,3 - 27,8)	18,5 (14,7 - 22,9)	7,6 (5,9 - 9,7)
ПОЛ						
Машки	27,7 (23,3 - 32,5)	19,7 (14,7 - 25,7)	9,7 (7,3 - 12,9)	25,6 (21,6 - 30,1)	24,8 (19,6 - 31,0)	9,0 (6,9 - 11,6)
Женски	24,2 (19,2 - 29,9)	12,6 (8,9 - 17,5)	9,8 (7,2 - 13,1)	22,0 (18,6 - 25,9)	10,6 (7,3 - 15,2)	6,1 (4,6 - 8,2)
РЕГИОН						
Урбан	23,8 (16,6 - 33,0)	15,7 (9,4 - 25,0)	9,4 (5,5 - 15,6)	23,2 (17,2 - 30,6)	16,1 (11,0 - 22,8)	6,7 (4,0 - 11,1)
Рурален	22,4 (16,3 - 30,1)	19,8 (16,0 - 24,2)	6,8 (4,4 - 10,5)	19,3 (15,2 - 24,2)	30,7 (23,0 - 39,7)	6,8 (5,2 - 8,9)
Скопје	34,5 (28,9 - 40,6)	15,1 (11,5 - 19,7)	13,6 (10,4 - 17,5)	28,9 (22,6 - 36,1)	15,4 (9,8 - 23,5)	10,0 (7,1 - 13,8)

4.2. Чад од тутун во околината (секундарна експозиција на чад од тутун)

Вкупно 91,9% од учениците во 2002/2003 живееле во домови каде што други пушеле во нивно присуство (табела 3). Во 2008 година, речиси 7 од 10 ученици биле изложени на чад од цигари во нивните домови, што претставува сигнификантно намалување во однос на 9 од 10 експонирани во 2002/2003. Трендот на намалување продолжува и во 2016 година, така што 5 од 10 ученици биле изложени на чад од цигари во нивните домови, односно 46,2% живееле во домови каде што други пушеле во нивно присуство. 49,8% од учениците во 2016 година биле експонирани на пушење на

јавни места. Ова претставува сигнификантно намалување во однос на 2008 година (66,0%), а уште позначајно намалување во однос на 2002/2003 година кога 80,2% од учениците се декларирале дека биле изложени на чад на јавни места. Исто така, сигнификантно е намалувањето на експозицијата на чад на јавни места кај машките (79,8% во 2002 г., 63,7% во 2008 г., 46,4% во 2016 г.) и женските ученици (80,6%, во 2002/2003, 68,3% во 2008 г., 53,5% во 2016 г.). Експозицијата на секундарен чад од цигари претставува сигнификантен ризик како за непушачите, така и за пушачите, па поради тоа редукцијата на експонирањето на секундарен чад од цигари треба да биде примарна компонента на севкупните национални програми за контрола на тутунот.

Табела 3: Фактори кои влијаат на користењето на тутун во 2002/2003, 2008 и 2016 година (само 13-15 години)

Фактори	2002/2003			2008			2016		
	Вкупно	Машки	Женски	Вкупно	Машки	Женски	Вкупно	Машки	Женски
Сите или повеќето најдобри пријатели пушат	13,1 (10,0-16,9)	12,8 (9,2-17,6)	13,3 (9,9-17,6)	14,6 (11,9-17,8)	14,4 (11,6-17,8)	14,8 (11,7-18,4)	10,8 (8,8-13,1)	10,9 (8,8-13,4)	10,5 (8,3-13,3)
Експонирани на чад во домот	91,9 (90,2-93,2)	90,7 (88,1-92,7)	92,9 (90,7-94,6)	67,5 (64,9-70,1)	64,7 (61,6-67,6)	70,5 (67,1-73,6)	46,2 (43,7-48,6)	43,0 (40,3-45,7)	49,7 (46,5-52,8)
Експонирани на чад на јавни места	80,2 (76,9-83,0)	79,8 (76,0-83,1)	80,6 (76,9-83,8)	66,0 (62,3-69,5)	63,7 (59,5-67,7)	68,3 (63,9-72,4)	49,8 (46,3-53,3)	46,4 (42,6-50,3)	53,5 (49,6-57,3)
Фаворизираат забрана за пушење на јавни места	86,7 (82,8-89,7)	85,1 (80,8-88,6)	88,1 (84,0-91,3)	86,4 (84,1-88,5)	85,4 (82,0-88,2)	87,6 (85,5-89,4)	83,6 (80,9-86,0)	82,3 (78,8-85,3)	85,2 (82,4-87,5)

Вкупно 46,3% од учениците од Скопје во 2016 г. биле изложени на чад од страна на други во нивните домови, но се забележува сигнификантно намалување во однос на 2008 година кога 71,4% од учениците биле изложени на овој ризик (табела 4).

Од оние кои живеат во рурални средини, 80,8% во 2016 г. сметаат дека пушењето на јавни места треба да се забрани, а негативно е тоа што овој процент се намалува во однос на 2008 година кога 90,9% сметале дека пушењето на јавни места треба да се забрани.

Во урбаните средини и во Скопје во 2016 г. не се забележува значајна разлика во процентот на ученици кои мислеле дека треба да се забрани пушењето на јавни места во однос на 2008 г.

Не постои сигнификантна разлика по пол. 68,5% од учениците во 2016 г. мислат дека чадот од цигарите е штетен за нив, додека во 2008 г. овој процент изнесувал 73,7%. Не постои сигнификантна разлика по региони.

Табела 4. Учениците и чадот од цигари од околината, 2008 и 2016 година (%)
(само 13-15 години)

Категорија	2008				2016			
	Ученици кои:				Ученици кои:			
	Биле изложени на чад од други		Мислеле дека пушењето на јавни места треба да се забрани	Дефинитивно мислеле дека чадот од другите е штетен за нив	Биле изложени на чад од други		Мислеле дека пушењето на јавни места треба да се забрани	Дефинитивно мислеле дека чадот од другите е штетен за нив
	дома	на јавни места			дома	на јавни места		
Вкупно	67,5 (64,9 - 70,1)	66,0 (62,3 - 69,5)	86,4 (84,1 - 88,5)	73,7 (72,0 - 75,3)	46,2 (43,7 - 48,6)	49,8 (46,3 - 53,3)	83,6 (80,9 - 86,0)	68,5 (66,1 - 70,8)
Регион								
Урбан	66,8 (61,6 - 71,6)	66,1 (59,0 - 72,5)	86,4 (82,0 - 89,9)	74,2 (71,4-76,9)	49,0 (44,8 - 53,2)	52,9 (46,6- 59,0)	85,4 (80,6 - 89,1)	67,8 (63,7 - 71,6)
Рурален	65,4 (62,5 - 68,2)	60,7 (57,3 - 64,0)	90,9 (89,1 - 92,4)	73,4 (70,0-76,5)	39,9 (35,2 - 44,8)	42,8 (36,9 - 48,8)	80,8 (75,6 - 85,1)	72,1 (66,5 - 75,4)
Скопје	71,4 (68,9 - 73,8)	71,1 (66,2 - 75,6)	81,8 (77,3 - 85,7)	72,8 (70,5-75,0)	46,3 (41,8 - 50,8)	50,0 (43,6 - 56,4)	82,7 (78,1 - 86,4)	67,6 (63,5 - 71,5)

4.3. Пристап и достапност - сегашни пушачи

Бројот на пушачи кои пушат на социјални настани во 2016 г. (10,6%) се намалува значајно во однос на оној од 2008 г. (40,8%), додека процентот на оние кои пушат на улица, во кафетерии, паркови и трговски центри од 20,8% во 2008 г. е зголемен на 30,8% во 2016 г. (табела 5).

Табела 5. Одредени однесувања на сегашни пушачи во 2008 и 2016 година (само 13-15)

	2008			2016		
	Процент на сегашни пушачи кои обично пушат на социјални настани	Процент на сегашни пушачи кои обично пушат на јавни места (пр. паркови, трговски центри, на улици)	Процент на сегашни пушачи кои обично ги купуваат цигарите (тутун) во продавници	Процент на сегашни пушачи кои обично пушат на социјални настани	Процент на сегашни пушачи кои обично пушат на јавни места (пр. паркови, трговски центри, на улици)	Процент на сегашни пушачи кои обично ги купуваат цигарите (тутун) во продавници
Вкупно	40,8 (32,8 - 49,4)	20,8 (15,4 - 27,4)	65,1 (57,8 - 71,7)	10,6 (6,4 - 17,0)	30,8 (25,3 - 37,0)	73,9 (67,0 - 79,9)
Машки	36,7 (24,2 - 51,3)	25,1 (18,1 - 33,7)	72,9 (62,8 - 81,1)	11,4 (5,9 - 20,7)	31,7 (22,1 - 43,2)	74,0 (65,1 - 81,3)
Женски	44,7 (35,5 - 54,3)	16,6 (10,9 - 24,3)	57,5 (47,1 - 67,2)	8,9 (3,8 - 19,3)	29,8 (23,1 - 37,4)	73,9 (62,0 - 83,0)

Во 2008 г. 61,5% од сегашните пушачи купувале цигари во продавница, а во 2016 г. 73,9%. Од нив, во 2008 г. 81,4%, а во 2016 г. 78,2% не биле одбиени поради нивната возраст (табела 6). Во однос на 2002/2003 (9,7%) и 2008 г. (10,4%) процентот на понуда на бесплатни цигари од страна на претставниците на компаниите за цигари во 2016 г. (6,6%) се намалува.

Табела 6. Пристап на учениците до цигари во 2002/2003, 2008 и 2016 година (само 13-15)

Фактори	2002/2003			2008			2016		
	Вкупно	Машки	Женски	Вкупно	Машки	Женски	Вкупно	Машки	Женски
Сегашни пушачи кои обично ги купуваат цигарите во продавници каде не биле одбиени поради нивната возраст	73,0 (59,8-83,0)	67,0 (50,9-80,0)	83,1 (60,3-94,1)*	81,4 (72,2-88,1)	77,6 (66,5-85,8)	85,9 (71,2-93,7)	78,2 (71,1-83,9)	77,4 (69,4-83,8)	79,3 (68,3-87,2)
Ученици на кои им била понудена бесплатна цигара од претставник на компанија за цигари	9,7 (8,1-11,6)	11,0 (8,5-14,1)	8,2 (6,6-10,2)	10,4 (8,7-12,4)	12,2 (10,0-15,0)	8,4 (6,7-10,5)	6,6 (5,6-7,8)	8,4 (6,7-10,5)	4,6 (3,8-5,6)

4.4. Училишен курикулум - наставна програма

На прашањето дали за време на школската година, на кој било час им било кажано за опасностите од пушењето, 37,1% од учениците се изјасниле позитивно, што е значајно помалку во однос на податоците од 2002 и 2008 година (табела 7). Значи, 2/3 од учениците не добиле никакви информации во училиштето во рамките на училишната програма за штетните ефекти по здравјето од употребата на тутун.

Табела 7. Пушењето и училишната наставна програма во 2002/2003, 2008 и 2016 година (само 13-15 години)

Фактори	2002/2003			2008			2016		
	Вкупно	Машки	Женски	Вкупно	Машки	Женски	Вкупно	Машки	Женски
УЧИЛИШТЕ За време на школската година, на кој било час им било кажано за опасностите од пушењето	55,6 (51,7-59,4)	55,3 (50,7-59,9)	55,8 (51,4-60,2)	44,0 (39,7-48,4)	43,5 (39,4-47,8)	44,6 (39,5-49,9)	37,1 (33,4-40,9)	37,5 (34,4-40,6)	36,6 (31,8-41,7)

4.5. Медиуми и рекламирање

Повеќе од 9 од 10 испитаници (можеби треба да се напише процент овде зашто бројките се блиску) виделе пораки против пушењето преку медиумите во 2002/2003 и 2008 година, но значајно е тоа што овој број се намалува на 6 од 10 испитаници во 2016 година.

Постои значајно намалување на бројот на ученици, од 94,5% во 2002/2003 година на 71,9% во 2016 година, кои во текот на претходниот месец виделе луѓе кои употребуваат тутун на телевизија, видео или филмови (табела 8).

Повеќе од 4 од 10 ученици во 2016 година виделе рекламирање на тутунски производи на продажни места. Не постои сигнификантна разлика по пол.

Во 2016 година вкупно 17,5% од учениците имале предмет (маица, пенкало, ранец итн.) со лого од одредена фирма на цигари на него, што претставува значајно намалување во однос на 2008 година (24,1%) и на 2002/2003 година (31,8%).

Процентот на ученици кои имале предмет со лого од одредена фирма на цигари на него се намалил и кај машките, од 32,3% во 2002/2003 година на 20,1% во 2016 година, и кај женските, од 31,3% во 2002/2003 година на 14,6% во 2016 година.

Табела 8. Медиуми и рекламирање во 2002/2003, 2008 и 2016 година (само 13-15 години)

Фактори	2002/2003			2008			2016		
	Вкупно	Машки	Женски	Вкупно	Машки	Женски	Вкупно	Машки	Женски
Во тек на претходниот месец виделе пораки против пушење во медиумите	94,7 (93,3-95,8)	94,3 (92,0-95,9)	95,0 (92,8-96,6)	92,4 (91,0-93,5)	92,5 (90,7-93,9)	92,3 (90,4-93,8)	57,9 (55,6-60,1)	57,6 (54,7-60,4)	58,1 (54,8-61,2)
Во тек на претходниот месец виделе луѓе кои употребуваат тутун на телевизија, видео или филмови	94,5 (93,0-95,8)	94,4 (92,3-96,0)	94,7 (92,6-96,2)	92,9 (91,2-94,3)	92,9 (90,9-94,5)	92,9 (90,5-94,7)	71,9 (69,9-73,8)	73,5 (70,9-75,9)	70,2 (67,4-72,9)
Во тек на претходниот месец виделе рекламирање на тутунски производи на продажни места	-	-	-	-	-	-	42,6 (40,7-44,7)	45,5 (42,5-48,5)	39,6 (36,6-42,6)
Имаат предмет (маица, пенкало, ранец итн.) којшто има лого на цигари	31,8 (28,7-35,2)	32,3 (28,2-36,8)	31,3 (27,6-35,4)	24,1 (22,5-25,7)	26,5 (24,2-28,9)	21,5 (19,5-23,6)	17,5 (15,6-19,4)	20,1 (17,6-22,8)	14,6 (12,6-16,8)

4.6. Прекинување - сегашни пушачи

Во 2016 година околу 50% од сегашните пушачи се изјасниле дека сакаат да престанат со пушење. Негативно е тоа што во 2016 година помал е процентот на сегашните пушачи кои се изјасниле дека сакаат да престанат со пушење во однос на 2008 г. (66,2%) и во 2002/2003 (63,5%) (табела 9). Не постои значајна разлика меѓу машките и женските испитаници во однос на желбата за престанување со пушење, со тоа што кај женските се забележува континуирано опаѓање на процентот кои сакаат да престанат со пушење, додека кај машките овој процент осцилира. Повеќе од 6 од 10 од сегашните пушачи се обиделе да престанат со пушење во тек на претходната година. Бројот на сегашните пушачи кои се обиделе да престанат со пушење се намалува во однос на 2002/2003 и 2008 година. Во 2016 и 2002/2003 година повеќе од 8 од 10 пушачи мислат дека би можеле да престанат да пушат доколку сакаат да го направат тоа, додека во 2008 година бројот на пушачи кои вака размислуваат е сигнификантно помал, околу 4 од 10 пушачи. Само 22,6% од сегашните пушачи добиле помош или совет за престанување со пушењето цигари од некоја програма или професионалец. Не постои сигнификантна разлика по пол.

Табела 9. Прекинување - сегашни пушачи, 2002/2003, 2008 и 2016 година (само 13-15 години)

Фактори	2002/2003			2008			2016		
	Вкупно	Машки	Женски	Вкупно	Машки	Женски	Вкупно	Машки	Женски
ПРЕКИНУВАЊЕ Сегашни пушачи кои се обиделе да престанат да пушат во последните 12 месеци	78,4 (70,0-85,0)	74,5 (62,6-83,6)	83,7 (62,6-94,1)	77,5 (70,4-83,3)	79,2 (70,4-85,9)	75,6 (64,3-84,2)	63,8 (57,4-69,8)	64,9 (56,2-72,7)	62,0 (53,6-69,7)
Сегашни пушачи кои сакаат да престанат да пушат сега	63,5 (54,4-71,8)	58,6 (48,3-68,1)	71,1 (52,9-84,3)	66,2 (58,4-73,1)	65,7 (57,0-73,4)	66,7 (55,3-76,4)	54,5 (46,1-62,7)	58,4 (48,0-68,1)	48,3 (38,8-57,8)
Сегашни пушачи кои мислат дека би можеле да престанат да пушат доколку сакаат да го направат тоа	88,1 (83,0-91,8)	83,3 (77,5-87,8)	93,9 (79,9-98,4)	38,8 (24,3-55,7)	37,8 (19,6-60,3)	40,4 (20,9-63,5)	82,1 (72,8-88,8)	81,8 (71,2-89,1)	82,6 (72,6-89,5)
Сегашни пушачи кои добиле помош или совет за престанување со пушењето цигари од некоја програма или професионалец	-	-	-	-	-	-	22,6 (17,4-28,7)	22,3 (16,7-29,1)	22,7 (15,3-32,2)

5. ДИСКУСИЈА

5.1. Преваленција на користење на тутун

Резултатите од Глобалното истражување за користење на тутун кај младите покажаа дека начините, формите на ризично однесување меѓу младите се слични во сите три региони во кои се водеше истражувањето. Не постоеше сигнификантна статистичка разлика меѓу машки и женски ученици во преваленцијата на сегашни пушачи. Претходните проценки за двојно зголемување на бројот на умирања од пушење (од 5 милиони годишно на приближно 10 милиони годишно до 2020 година) може да биде потценето поради високата преваленција на пушењето од страна на младите девојчиња споредена со возрасни жени, високата подложност за пушење меѓу непушачите, како и високото ниво на секундарната експозиција на чад од цигари⁽¹⁴⁾.

Извештајот покажа дека една третина од учениците на возраст 13-15 години (33,0%) во периодот пред истражувањето употребиле или пробале тутун во некоја форма, но во пораст е преваленцијата на употреба на тутун во последниот месец од 9% на 12,4%. Пушењето цигари во Р. Македонија е најчесто и е раширено меѓу адолесцентите (13-15 години) иако во 2016 г. е намалено во однос на 2008 г. (7,6% наспроти 9,8%). Но, значаен е податокот дека процентот на ученици кои никогаш не пушеле цигари, а кои изјавиле дека можеби ќе почнат да пушат во иднина е помал во однос на 2008 година (14,2% наспроти 16%). Во 2008 година приближно еден од 10, и машки и женски испитаници, се сегашни пушачи, па тежината на овие наоди била зајакната со фактот дека некои од сегашните пушачи биле веќе зависници од тутун. 8% од момчињата и 6% од девојчињата на 15-годишна возраст потврдиле дека пушат цигари секој ден во студијата “Health Behavior of School Children Study” (HBSCM) од 2014⁽¹⁵⁾. Резултатите од ЕСПАД Извештај за 2008, истражување за употреба на дроги, алкохол и други психоактивни супстанции покажале дека 9,9% од учениците на возраст од 16 години пушеле во повеќе од 40 ситуации, но во 2015 година 10,7% пушеле повеќе од 40 пати⁽¹⁶⁾. Според истото истражување во 2015 г. на пример, преваленцијата на ученици кои дотогаш во животот пушеле изнесува 38,4%⁽¹⁷⁾.

Овие наоди може да придонесат во промената на културните традиции и социјални влијанија, при што рекламите на индустријата за тутун покажуваат дека пушењето е поприфатливо од страна на младите девојчиња и се поврзува со независност, стил, контрола на телесна тежина, моќ и софистицираност, посебност. Овој начин на однесување повеќе се поврзува со девојчињата/младите кои престојуваат и/или живеат во Скопје, каде учениците доаѓаат од други региони и се без контрола од родители или некој друг, а исто така се под стрес поради новото место и услови на живеење, како и новиот град со многу предизвици. Од друга страна, пак, постојат и други социјални фактори како сиромаштија, недостаток од здравствена едукација и информации за ризиците од адолесцентно здравствено однесување за време на часовите во училиштата.

Глобалното истражување за користење на тутун кај младите во светот и кај нас исто така ги прикажа и новите начини на користење на тутун од страна на учениците. Освен пушењето цигари, тие почнаа со користење на наргиле, електронска цигара, пури, цвакање тутун, шмркање и пушење

луле. Земајќи ја предвид оваа информација, сега е краен момент за оние кои ги носат одлуките да преземат соодветни мерки за превенција на ширење на употребата на другите типови продукти на тутун.

5.2. Чад од тутун од околината (секундарна експозиција на чад)

Студијата покажа дека учениците се помалку изложени на чад од тутун во 2016 година, односно околу 50%, во споредба со 2008 година кога повеќе од две третини од сите ученици кои учествувале во истражувањето биле изложени на чад. Сепак, изложувањето на чад од околината е сè уште високо во домовите на учениците, како и на различни затворени јавни места, но загрижува сознанието од студијата дека околу 60% од учениците виделе некој дека пуши во училиштето или во училишниот двор. Овие наоди ја зголемуваат потребата од константен и задолжителен мониторинг на имплементацијата на законот. Комплетна имплементација на принципите и обврските кои се содржани во Рамковната конвенција за контрола на тутунот на СЗО веројатно ќе ги ограничи употребата на тутунот, почнувањето со пушење и експозицијата на секундарен чад од тутун, а ќе промовира и прекинување на пушењето. Одредбата 8 од Конвенцијата го идентификува пушењето тутун како штетно за јавното здравје и ги повикува договорните страни да ја заштитат својата популација од експозиција.

Податоците покажаа позитивно влијание на средината без чад врз младите луѓе, и поддршка во развојот на програми за родители и деца кои ќе го намалат пасивното пушење дома. Исто така, во оваа насока треба да помогне и „пиер“ (peer) едукацијата, односно едукацијата од врсници, каде ученици-едукатори би ја вршеле обуката за превенција или откажување од пушење цигари.

5.3. Пристап и достапност

Адолесцентите имаат лесен пристап до продукти на тутунот, при што две третини (73,9%) од сегашните пушачи на цигари изјавиле дека биле во можност да купат цигари во продавниците. Осум од 10 деца (4 од 5 во 2008), од оние кои купувале цигари, не биле одбиени поради тоа што биле малолетни. Во Скопје достапноста е значајно повисока отколку во другите подрачја на земјата, и покрај фактот дека продавањето продукти на тутун на малолетни е забрането со закон, што претставува добра можност за адолесцентите да пушат и покрај нивната возраст, па дури и да купат на парче. И повторно, постои потреба за соодветно зајакнување на контролата на спроведување на законот и изнаоѓање механизми за следење на продажбата на тутун на малолетни лица.

5.4. Училишен курикулум

Сегашното истражување покажа дека во Република Македонија треба да се подобрат содржината на курикулумот и стиловите на учење. Намалена е преваленцијата на деца на само 37,1% во 2016 година (2002 година – 55,6%), кои се изјасниле дека имале часови на кои им било кажано за ефектите и ризиците од пушењето и на кои дискутирале за причините поради кои луѓето на нивна

возраст пушат, и покрај фактот дека таквите часови се вклучени во училишните курикулуми и се обврзни за сите ученици. Затоа, треба да се изнајдат нови форми на едукација на наставниците во рамките на едукативниот процес кои треба да ги охрабрат и поддржат (со помош на обуки и/или финансиска стимулација) во реализацијата на наставната програма во која ќе има подобра едукација на учениците за штетностите од употребата на тутунот.

5.5. Медиуми и рекламирање

Процентот на ученици кои виделе реклами за цигари на билборди, весници и списанија се намалил помеѓу 2002/2003 и 2008 година. Во 2016 година се евидентира намалување на влијанието на тутунската индустрија преку рекламирање и промоција на тутунските производи врз учениците. Но, и покрај севкупната забрана за рекламирање на тутунот, 42,6% од учениците виделе реклами на продажните места, 7 од 10 ученици виделе некој како пуши на телевизија, на филм и сл. Истовремено, се намалува процентот на ученици кои виделе пораки против пушењето и тутунот, а само 3 од 10 ученици мислат дека предупредувачките пораки имаат ефект врз откажувањето од цигарите и другите тутунски производи. Рекламирањето не може да се контролира на национално ниво, но може да се координира преку интернационални спогодби како Рамковната конвенција за контрола на тутунот на СЗО. Постои потреба за зголемување на квантитетот, но уште повеќе на квалитетот на рекламите против пушењето. Резултатите од Глобалното истражување за употреба на тутун кај младите ја покажуваат потребата од подлабока анализа на влијанието на рекламите против тутунот промовирани до сега.

Младите исто така се експонирани на индиректно рекламирање. 17,5% од учениците имаат предмет, блуза или сл. со лого од цигари на него и на 6,6% од учениците им биле бесплатно понудени цигари од претставник на компанија за тутун иако законот забранува секакви форми на рекламирање.

5.6. Прекинување

Во Република Македонија околу 60% од сегашните пушачи-ученици покажале желба да престанат со пушење во годината која му претходеше на истражувањето, а 54,5% сакаат да престанат веднаш. За разлика од 2008 година, кога скоро 9 од 10 ученици добиле помош или совет за прекинување со пушење, во 2016 година само 2 од 10 ученици изјавиле дека добиле помош/совет за да престанат со пушење. За ваквата состојба објаснувањето може да се бара во недоволната информираност на учениците и граѓаните на РМ дека од 2014 година се отворени 10 советувалиштата за откажување од пушење во центрите за јавно здравје, но и во сè уште недоволниот број обучени здравствени и просветни работници во програми за прекинување со пушење за млади. Постои јасна потреба од проширување на редовните професионални програми за прекинување со употребата на тутунот и цигарите од страна на децата и младината, покриени од здравственото осигурување. Овие програми треба да ја имаат политичката поддршка на оние кои ги носат одлуките во поглед на поголемо финансирање на овие советувалишта и нивната работа во едукација на младите за откажување од пушење или воопшто употреба на тутун.

6. ЗАКЛУЧОК И ПРЕПОРАКИ

Истражувањето покажа дека постои позитивен тренд на намалување на користење цигари и други продукти на тутун од младите луѓе на возраст 13-15 години во Република Македонија, со што се оправдуваат напорите на Владата да се направи значаен напредок во политиката во однос на употребата на тутун и препораките на СЗО и CDC ^(18,19,20).

Следните препораки треба да се применат/прифатат:/Се препорачува:

- Едукација на јавноста за опасностите од пушењето и секундарната експозиција на чад од тутун преку **публикување и дистрибуција на материјали за здравствена промоција**.
- Целото општество треба да биде вклучено во националната коалиција против пушењето преку **дебати и кампањи во медиуми** кои вклучуваат јавни личности од културата, спортот, музиката, здравството, едукацијата, како и невладини организации.
- **Да се забрани емитување на емисии во кои некој пуши** на телевизија, како и филмови, видеа и сл.
- **Имплементацијата на законот и рестрикциите за пушење на јавни места**, забраната за продажба на тутунски производи на малолетни деца, треба да бидат ригорозни и континуирани од страна на одговорните владини институции - министерства и инспекции.
- Треба да се подобри професионалниот квалитет на **советувањето за прекинување** преку развивање и дисеминација на соодветни, сеопфатни и интегрирани водичи базирани на научна евиденција и најдобри практики.
- Младите пушачи треба да имаат **поголем пристап** до програмите за прекинување на користење на тутунот преку промоција на прекинувањето на користење на тутун и **адекватен третман за зависност од тутун**. Институтот за јавно здравје на Република Македонија треба и понатаму да биде одговорната институција за подготвување и имплементација на ваквите програми заедно со центрите за јавно здравје и центрите за превенција на користење на дроги.
- **Зголемување на мрежата на училишта за здравствена промоција во земјата преку развивање специфичен курикулум против пушење во основните училишта; организирање натпревари во цртање слики со содржини против пушењето за време на школската година, како и други мерки за здравствена промоција**.
- Продолжување на имплементацијата на мерките за **зголемување на акцизите и цените на тутунот и тутунските производи** со цел да се намали нивната достапност.
- **Истражувања за ефектите од супституција на површините засадени со тутун** со други корисни растителни култури.
- **Засилена контрола и примена на казни мерки за прекршување на законската регулатива во врска со илегалното производство и промет на тутун, цигари и други тутунски производи**.
- **Спроведување на истражување за употреба на тутун кај возрасните (GATS – Global Adults Tobacco Survey)**.

7. КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Глобално истражување за користење на тутун кај младите (GSTC). Центри за контрола и превенција на заболувања http://www.cdc.gov/tobacco/global/gyts/GYTS_intro.htm , (пристапено на 25 јули 2016);
2. Министерство за здравство на Република Македонија, Републички завод за здравствена заштита : GYTS Report, Македонија, 2002, Скопје, 2003;
3. Закон за тутун (Службен весник на Република Македонија Бр. 69/96, 15/1998);
4. Закон за заштита од пушење (Службен весник на Република Македонија Бр.36/95, 70/2004,) и измени и дополнувања на законот за заштита од пушење (Службен весник на Република Македонија Бр 70/2003,29/04,37/05,2007,103/08,140/08,35/10, 100/11, 157/13)
5. Закон за радиодифузија (Службен весник на Република Македонија Бр. 20/1997);
6. Закон за сигурност на храната и продукти и материјали кои доаѓаат во контакт со храната (Службен весник на Република Македонија Бр. 54/2002);
7. Закон за такси и измени дополнувања на законот (Службен весник на Република Македонија во 2001, Бр.82/13, Бр.24/2015,2016)
8. Закон за тутун и тутунски производи (Службен весник на Република Македонија Бр.24/2006) и измени и дополнувања на Законот Бр. 88/2008, 31/2010,36/2011,53/2011,93/2013,99/2013,164/2013,151/2014,193/2015,213/2015, 39/2016
9. Министерство за здравство, Република Македонија: Национална стратегија за контрола на тутунот заради обезбедување и унапредување на заштита на здравјето на населението во Република Македонија 2005-2010, Министерство за здравство, 2004;
10. WHO Europe, Norwegian Ministry of Foreign Affairs and Ministry of Health and Care Services: South-Eastern Europe Health Network. Reversing the Tobacco Epidemic, Saving lives in South-eastern Europe. WHO, 2008;
11. European strategy for tobacco control. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe, 2002(documentEUR/RC52/11+EUR/RC52?Conf.Doc./8) <http://www.euro.who.int/Document/E77976.pdf>, accessed 28 July 2005).
12. WHO Framework Convention on Tobacco Control. Geneva, World Health Organization, 2005.
13. The European report on tobacco control policy. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe,2002 (documentEUR/01/5020906/8; <http://www.euro.who.int/Document/E74573.pdf>, accessed 6 June 2005);
14. The GTSS Collaborative Group. Across country comparison of exposure to secondhand smoke among youth (Research paper). In The Global Tobacco Surveillance System: Linking data to tobacco control programmes and policy. BMJ, 2006,Vol 15, Supplement II, ii4-19.
15. Inchley J et al. eds. Growing up unequal: gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2013/2014 survey. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe, 2016 (Health Policy for

Children and Adolescents, No. 7).

16. Невладина организација Контакт, Институт за социјална медицина, Медицински факултет, Универзитет “Св. Кирил и Методиј”, Скопје: ЕСПАД , извештај, 2008.Скопје, 2009
17. Институт за јавно здравје. ЕСПАД Извештај за 2015 , Институт за јавно здравје, Скопје, 2016
18. WHO Tobacco Free Initiative. Tobacco: deadly in any form or disguise. WHO, 2006
19. WHO Regional Office for Europe: Highlights on Health, Country health profiles. Available on <http://www.euro.who.int/highlights>.
20. CDC, Department of Health and Human Services: Global Youth Tobacco Surveillance, 2000-2007. MMWR, Surveillance Summaries, Jan. 25, 2008/vol 57/No. SS-1

БЛАГОДАРНОСТ ДО:

Г-дин Никола Тодоров, министер за здравство
Ас. д-р Шабан Мемети, директор на Институт за јавно здравје
Г-дин Абдулаќим Адеми, министер за образование и наука
Г-ѓа Елена Ивановска, Министерство за образование и наука
Г-ѓа Весна Хорватиќ, Биро за развој на образование
М-р д-р Снежана Чичевалиева, директор на Канцеларија на СЗО во Р. Македонија
Г-ѓица Маргарита Спасеновска, Канцеларија на СЗО во Р. Македонија
Г-ѓа Кристина Мауер Штендер, СЗО, Копенхаген, Оддел за контрола на тутун
Г-ѓа Труди Винховен, СЗО, Копенхаген, Оддел за контрола на тутун
Г-ѓа Линда Антон, Центар за контрола на болести, Атланта, Оддел за контрола на тутун

ИСТРАЖУВАЧКИ ТИМ

Проф. д-р Елена Косевска, Институт за јавно здравје
Прим. м-р д-р Тања Лековска-Стоицовска, Институт за јавно здравје
М-р д-р Вјоса Речица, Институт за јавно здравје
М-р д-р Силвана Ончева, Институт за јавно здравје
М-р Бисера Рахиќ, Институт за јавно здравје
Инж. Арменд Исени, Институт за јавно здравје
Г-ѓа Сања Прошева, Институт за јавно здравје
Г-ѓица Бојана Спасовска, Институт за јавно здравје
Г-ѓа Јасмина Шаќири, Институт за јавно здравје
М-р Дарко Николовски, Институт за јавно здравје
Прим. д-р Зоран Живков, Центар за јавно здравје Штип
Прим. д-р Тода Крстевска, Центар за јавно здравје Тетово
Д-р Петар Пецев, Центар за јавно здравје Струмица
Д-р Аксиња Гарбеска-Кебаковска, Центар за јавно здравје Прилеп
Д-р Даниела Чинго, Центар за јавно здравје Охрид

Вработени во Институтот за јавно здравје и центрите за јавно здравје
Персоналот на училиштата кои беа вклучени во истражувањето
Учениците-учесници во анкетата, и др.

